

АБАЙ МЕН ӘЖИНИЯЗ ЛИРИКАСЫНДАҒЫ МАХАББАТ  
КОНЦЕПТИСІНІҢ ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ  
(АБАЙДЫҢ «КӨЗІМНІҢ ҚАРАСЫ» МЕН ӘЖИНИЯЗДЫҢ «БІР ПӘРИ»  
ӨЛЕҢДЕРІ НЕГІЗІНДЕ)

СмамUTOва Ширин Азатбаевна

*Бердақ атындағы Қарақалпақ мемлекеттік университеті,  
қазақ тілі және әдебиеті кафедрасы доценті*

Сирикбаева Гулжазира Даулетбаевна

*Бердақ атындағы Қарақалпақ мемлекеттік университеті, «Лингвистика: қазақ  
тілі» мамандығының 2-курс магистранты*

**Аннотация:** Мақалада қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі Абай Құнанбайұлының «Көзімнің қарасы» және қарақалпақ әдебиетінің көрнекті өкілі Әжинияз Қосыбайұлының «Бір пәрі» өлеңдеріндегі махаббат концептісінің лексика-семантикалық ерекшеліктері салыстырмалы-типологиялық тұрғыдан қарастырылады.

**Кілт сөздер:** махаббат концептісі, махаббат лирикасы, лексика-семантикалық талдау, поэтикалық тіл, Абай Құнанбайұлы, Әжинияз Қосыбайұлы, метафора, бағалаушылық лексика, ұлттық дүниетаным, салыстырмалы әдебиеттану.

**Abstract:** The article examines the lexical and semantic features of the concept of love in the poem “Kózimniń qarasy” by Abai Kunanbayev, a prominent representative of Kazakh literature, and the poem “Bir pări” by Ajiniyaz Qosybayuly, a prominent representative of Karakalpak literature, from a comparative-typological perspective.

**Keywords:** concept of love, love lyrics, lexical-semantic analysis, poetic language, Abai Kunanbayev, Ajiniyaz Qosybayuly, metaphor, evaluative vocabulary, national worldview, comparative literary studies.

**Аннотация:** В статье рассматриваются лексико-семантические особенности концепта любви в стихотворении «Көзімнің қарасы» выдающегося представителя казахской литературы Абая Кунанбаева и стихотворении «Бір пәрі» выдающегося представителя каракалпакской литературы Ажинияза Косыбайұлы в сравнительно-типологическом аспекте.

**Ключевые слова:** концепт любви, любовная лирика, лексико-семантический анализ, поэтический язык, Абай Кунанбаев, Ажинияз Косыбайұлы, метафора, оценочная лексика, национальное мировоззрение, сравнительное литературоведение.

**Махаббат** — адамзаттың рухани-эстетикалық дүниесінде маңызды орын алатын әмбебап ұғымдардың бірі. Ол көркем әдебиетте адамның ішкі сезім әлемін, психологиялық күйін, сүйіспеншілік пен сағыныш сезімдерін, сондай-ақ сұлулық туралы эстетикалық түсініктерін танытатын күрделі концептуалдық құрылым ретінде

көрініс табады. Махаббат ұғымының поэзиядағы көркемдік сипаты ақынның жеке дүниетанымымен ғана емес, өзі өкілдік ететін халықтың мәдени тәжірибесімен, тілдік танымымен және әдеби дәстүрімен де тығыз байланысты. Қазақ және қарақалпақ әдебиеттеріндегі махаббат лирикасы – екі халықтың рухани-мәдени жақындығын танытатын маңызды көркемдік салалардың бірі. Бұл дәстүрде ғашықтық сезім адамның жан дүниесін бейнелеудің, сұлулықты бағалаудың және адам болмысының эмоционалдық қырларын танытудың негізгі құралдарының бірі ретінде қалыптасқан. Абай Құнанбайұлы мен Әжинияз Қосыбайұлы шығармашылығы осы тұрғыдан алғанда айрықша зерттеуді қажет етеді. Екі ақын да махаббат тақырыбын ұлттық поэзияның көркемдік мүмкіндіктері арқылы игеріп, лирикалық сезімді бейнелеудің өзіндік поэтикалық жүйесін қалыптастырған. Абайдың «Көзімнің қарасы» өлеңінде ғашықтық сезім лирикалық кейіпкердің ішкі жан әлемімен, көңіл күйімен, сүйген жанға деген ынтықтығымен және сезім азабымен сабақтас беріледі. Ал Әжинияздың «Бір пәри» өлеңінде сүйген арудың сұлулығын сипаттау, оның лирикалық кейіпкер санасына әсерін бейнелеу және ғашықтықтың эмоционалдық қуатын таныту басымдық танытады. Демек, аталған шығармалардағы махаббат концептісін салыстыра зерттеу екі ақынның көркемдік дүниетанымын ғана емес, қазақ және қарақалпақ поэтикалық тіліндегі ортақ әрі дара семантикалық белгілерді де анықтауға мүмкіндік береді. Махаббат концептісінің лексикалық көріністерін жеке сөздердің мағынасымен шектемей, олардың мәтін ішіндегі қызметі, өзара мағыналық байланысы және көркемдік-эстетикалық жүктемесі тұрғысынан қарастыру қажеттілігімен айқындалады.

Абайдың «Көзімнің қарасы» және Әжинияздың «Бір пәри» өлеңдеріндегі махаббат концептісін білдіретін тілдік бірліктердің лексика-семантикалық ерекшеліктерін анықтап, олардың поэтикалық қызметін салыстырмалы түрде талдаймыз:

- махаббат концептісінің лингвистикалық және поэтикалық табиғатын сипаттау;
- екі өлеңдегі негізгі лексикалық-семантикалық топтарды анықтау; метафора, эпитет және портреттік сипаттаудың махаббат сезімін бейнелеудегі қызметін талдау;
- ақындардың махаббатты бейнелеуіндегі ортақ және дара белгілерді салыстыру;
- зерттеліп отырған шығармалардың ұлттық дүниетаныммен байланысын айқындау.

**Махаббат концептісінің лексика-семантикалық табиғаты.** Концепт – тілдік санада қалыптасқан ұғымдық, бейнелік және мәдени мағыналардың өзара сабақтастығын қамтитын күрделі танымдық құрылым. Ол жеке сөздің сөздіктегі анықтамасымен шектелмейді, белгілі бір ұғымның халықтық дүниетанымда, мәдени тәжірибеде және көркем мәтінде жинақталған мағыналық мазмұнын да танытады. Осы тұрғыдан махаббат концептісі адамның сүйіспеншілік сезімін ғана емес, ғашықтық, ынтықтық, сағыныш, мұң, қуаныш, үміт, сұлулық және рухани жақындық сияқты өзара сабақтас мағыналарды қамтиды. Поэзиялық мәтінде концепт белгілі бір лексикалық бірліктердің жүйелі қолданысы арқылы көрініс табады. Алайда олардың көркемдік қызметі контекстке байланысты өзгеріп отырады. Мәселен, «жүрек» сөзі анатомиялық

мүшенің атауы ретінде ғана емес, адамның сезімі мен рухани болмысының символы ретінде де жұмсалады. Сол сияқты «жара» лексемасы тура мағынасынан ауысып, адамның жан дүниесіндегі азапты, сезім күйзелісін білдіруі мүмкін. Мұндай семантикалық ауысулар поэзия тілінің бейнелілік мүмкіндігін арттырады. Махаббат лирикасының лексикалық құрамын шартты түрде бірнеше семантикалық топқа жіктеуге болады:

**Бірінші топ** – сезім мен эмоциялық күйді білдіретін лексика. Бұл топқа «ғашықтық», «сүйіспеншілік», «ынтықтық», «сағыныш», «мұң», «қайғы» тәрізді сөздер жатады. Олар лирикалық кейіпкердің ішкі эмоционалдық жағдайын танытады.

**Екінші топ** – адамның ішкі дүниесін білдіретін психологиялық лексика. «Көңіл», «жүрек», «сана», «сабыр» сияқты бірліктер адамның рухани болмысын, ой-сезімін және психологиялық күйін бейнелейді. **Үшінші топ** – сұлулықты сипаттайтын портреттік лексика. Бұл топқа адамның бет-әлпетін, көзін, шашын, дене бітімін және жалпы көркін сипаттайтын сөздер мен тіркестер кіреді. Олар сүйген жанның бейнесін көркем сомдауға қызмет етеді.

**Төртінші топ** – бағалауыштық және эмоциялық-экспрессивтік лексика. Мұндай бірліктер сүйген жанға берілген эстетикалық бағаны, ғашықтық сезімнің қарқындылығын және лирикалық кейіпкердің субъективті көзқарасын танытады.

**Бесінші топ** – метафоралық және символдық қолданыстар. Бұл топқа адамның сезімін табиғат құбылыстарымен, от, жара, гүл, жарық сияқты бейнелермен байланыстыратын көркемдік бірліктер жатады. Аталған топтар бір-бірінен оқшау тұрмайды. Көркем мәтінде олар өзара байланысып, махаббат концептісінің тұтас мағыналық құрылымын қалыптастырады. Сондықтан Абай мен Әжинияз өлеңдерін талдауда сөздердің жеке мағынасымен қатар, мәтіндік ортадағы қызметіне, образ жасауға қатысына және эмоциялық реңкіне назар аудару қажет.

Абайдың «Көзімнің қарасы» өлеңіндегі махаббат концептісі Абай Құнанбайұлының «Көзімнің қарасы» өлеңі – махаббат лирикасындағы сезім тереңдігін, лирикалық кейіпкердің ішкі толғанысын және сүйген жанға деген ынтықтығын бейнелейтін көркем туынды. Өлеңде махаббат бір мезгілдегі қуаныш немесе сүйсіну сезімімен ғана шектелмейді. Ол адамның ой-сезіміне әсер ететін, жан дүниесін толғандыратын және психологиялық күйін өзгертетін күрделі рухани құбылыс ретінде танылады.

Өлеңнің алғашқы шумағында:

«Көзімнің қарасы,

Көңілімнің санасы,

Бітпейді іштегі,

Ғашықтық жарасы». Бұл шумақтағы «көз», «көңіл», «сана», «ғашықтық», «жара» лексемалары махаббат концептісінің бастапқы мағыналық өрісін қалыптастырады. Олардың қолданысында сезімдік қабылдау, рухани жақындық, ойлау мен эмоционалдық күй және ішкі азап мағыналары өзара сабақтасқан. «Көзімнің қарасы» тіркесі сүйген жанның лирикалық кейіпкер үшін айрықша қымбат екенін білдіретін бағалауыштық сипатқа ие. «Көңілімнің санасы» тіркесінде де сүйген жанның

кейіпкердің рухани әлеміндегі орны айқындалады. Мұнда махаббат сыртқы сұлулықты ұнату деңгейінен асып, адамның ішкі дүниесімен байланысқан құндылық ретінде көрінеді. «Ғашықтық жарасы» тіркесі өлеңнің семантикалық құрылымындағы маңызды метафоралық бірлік болып табылады. «Жара» сөзінің бастапқы мағынасы денедегі зақымды білдіргенімен, «ғашықтық» сөзімен тіркесу арқылы ол адамның жан дүниесіндегі ауыр сезімді, ішкі күйзелісті бейнелейді. Осылайша, физикалық зақымға қатысты лексема психологиялық мағынаға ауысып, ғашықтық сезімнің азапты сипатын танытады. «Бітпейді» етістігі осы метафораның мағынасын күшейтіп, сезімнің ұзаққа созылатынын, оның бір сәттік әсермен шектелмейтінін білдіреді. Демек, аталған шумақта махаббаттың тұрақтылығы мен жанға түсіретін салмағы біртұтас мағыналық құрылымда берілген.

Өлеңнің келесі шумақтарында лирикалық кейіпкердің ішкі толғанысы мен сүйген жанға деген сезімі психологиялық лексика арқылы тереңдей түседі:

«Сан кісі мұңайсын,  
Сабырмен шыдайсың.  
Күйемін, жанамын,  
Еш рахым қылмайсың».

Бұл үзіндідегі «мұңайсын», «сабыр», «күйемін», «жанамын», «рахым» сөздері эмоциялық-психологиялық мағынаға ие. «Мұңайсын» сөзі қайғы мен көңілсіздікті білдірсе, «сабыр» лексемасы сезімді тежей білу, төзімділік таныту ұғымдарымен байланысты. Ал «күйемін», «жанамын» етістіктері ғашықтықтың қарқынды әсерін танытатын метафоралық қолданыстар болып табылады. Отқа қатысты «күйю», «жану» бейнелері адамның ішкі сезімін сыртқы физикалық құбылыспен байланыстырады. Мұндай семантикалық ауысу ғашықтықтың күшін, лирикалық кейіпкердің жан дүниесіндегі мазасыздықты және сезімнің ауырлығын әсерлі жеткізеді. «Еш рахым қылмайсың» жолы сүйген жанның әрекетіне берілген бағалауды білдіріп, өлеңдегі эмоциялық қайшылықты күшейтеді. Мұнда ғашықтың сезімі мен сүйген жанның салқын қарым-қатынасы арасында психологиялық қарама-қарсылық қалыптасады. Абай өлеңіндегі махаббат концептісінің маңызды белгілерінің бірі – ішкі сезім мен сыртқы сұлулықтың бірлікте бейнеленуі. Ақын сүйген жанның сыртқы келбетін сипаттай отырып, оның лирикалық кейіпкерге тигізген эмоциялық әсерін де көрсетеді. Мәселен:

«Кең маңдай, қолаң шаш,  
Я бір кез, я құлаш.  
Ақ тамақ, қызыл жүз,  
Қарағым, бетінді аш!»

Үзіндідегі «кең маңдай», «қолаң шаш», «ақ тамақ», «қызыл жүз» тіркестері портреттік лексиканың көркемдік қызметін танытады. Олар сүйген жанның сыртқы келбетін нақты детальдар арқылы сипаттайды. Ақынның сұлулықты бейнелеуі дәстүрлі поэтикалық өлшемдермен сабақтас болғанымен, бұл суреттеулер лирикалық кейіпкердің жеке сезімімен тығыз байланысты. Өлеңде сұлулықты сипаттайтын лексика мен ішкі сезімді білдіретін бірліктер бір-бірін толықтырады. Сүйген жанның

келбеті ғашықтық сезімнің туындауына себепші болса, оның лирикалық кейіпкерге әсері ішкі психологиялық толғаныстар арқылы беріледі. Осыған байланысты махаббат концептісінің құрамында эстетикалық бағалау мен эмоциялық қабылдау қатар көрініс табады. Абайдың поэтикалық тілінде махаббатты білдіретін сөздер көбіне контекстік мағына арқылы тереңдейді. «Көңіл», «сана», «жара», «мұң», «сабыр», «күйю», «жану» тәрізді бірліктердің өзара байланысы ғашықтықтың психологиялық моделін қалыптастырады. Бұл модельде махаббат – адамның ішкі әлемін билейтін, рухани күйіне ықпал ететін және оның сезімдік тәжірибесін тереңдететін құбылыс. Осылайша, «Көзімнің қарасы» өлеңіндегі махаббат концептісінің семантикалық өзегін ішкі сезім, рухани жақындық, ғашықтық азабы, психологиялық толғаныс және сүйген жанның сұлулығын эстетикалық қабылдау ұғымдары құрайды.

**Әжинияздың «Бір пәри» өлеңіндегі махаббат концептісі.** Әжинияз Қосыбайұлының «Бір пәри» өлеңі – қарақалпақ махаббат лирикасындағы сүйген жанның сұлулығын, оның ғашық жүрекке әсерін және лирикалық кейіпкердің эмоционалдық күйін бейнелейтін шығармалардың бірі. Өлеңнің көркемдік жүйесінде портреттік сипаттау, бағалауыштық лексика және сезімнің әсерлілігін танытатын бейнелі қолданыстар маңызды орын алады.

Шығарманың бастапқы бөлігінде сүйген жанның келбеті мен оның лирикалық кейіпкерге әсері өзара сабақтастықта беріледі:

«Зәрбәрағ өрилген тилла шашбағы,  
Ақыл-хуышым алып кетти бир пәри,  
Тал-шыбықтай қыпша бели-белбағлы,

Мени хайран етип кетти бир пәри». Бұл жолдарда сүйген жанның бейнесін сомдайтын «тилла шашбағы», «тал-шыбықтай қыпша бели» тәрізді портреттік және бейнелі тіркестер назар аудартады. Өлеңнің түпнұсқасындағы «бир пәри» атауы да көркемдік тұрғыдан мәнді. «Пәри» сөзі мұнда сүйген арудың ерекше сұлулығын, тартымдылығын және лирикалық кейіпкер санасындағы асқақ бейнесін танытатын бағалауыштық сипатта жұмсалады.

«Ақыл-хуышым алып кетти» тіркесі сүйген жанның әсерін психологиялық күй арқылы білдіреді. Мұндағы «ақыл» және «хуыш» ұғымдарының қатар қолданылуы кейіпкердің таңданысын, сезімге берілуін және ішкі тепе-теңдігінің өзгеруін аңғартады. «Алып кетти» етістігі де контекстік мағынада жұмсалып, ғашық жанның ойы мен назарын толық билеп алған күшті әсерді танытады.

«Тал-шыбықтай қыпша бели» тіркесінде теңеу тәсілі қолданылған. Адамның дене бітімін тал-шыбыққа ұқсату арқылы сымбаттылық, нәзіктік және үйлесімділік белгілері бейнеленеді. Мұндай сипаттау сүйген жанның сыртқы келбетін көзге елестетіп қана қоймай, оған берілген эстетикалық бағаны да білдіреді. Өлеңдегі «мени хайран етип кетти бир пәри» жолы лирикалық кейіпкердің психологиялық күйін қорытындылайтын мағыналық қызмет атқарады. «Хайран етип» тіркесі таңданыс пен сүйсінуді білдіріп, махаббат сезімінің алғашқы әсерін көрсетеді. Ал «кетти» етістігі кездесудің аяқталғанын, бірақ оның кейіпкер санасында із қалдырғанын аңғартады. Осы тұрғыдан алғанда, өлеңдегі ғашықтық сезім тек сұлулықты қабылдаумен

шектелмей, сол әсердің кейінгі эмоционалдық жалғасын да қамтиды. Келесі үзіндіде сұлулық бейнесі қозғалыс пен көркем мінез-құлық арқылы толықтырылады: «Жәм болып тұрғанда бәрше қыз-жауан,

Саллана, саллана кетти шул пәри».

Бұл жолдардағы «саллана, саллана» қайталамасы қозғалыстың әсемдігін, сымбатты жүрісті және кейіпкердің назарын өзіне аударған көркем әсерді күшейтеді. Қайталау тәсілі өлеңнің ырғақтық ұйымдасуына да ықпал етіп, сүйген жанның жүріс-тұрысын ерекше даралайды. Осы арқылы сұлулық статикалық портрет түрінде ғана емес, қозғалыс үстіндегі көркем бейне ретінде де танылады. Шығарманың кейінгі бөлігінде қоштасу көрінісі мен лирикалық кейіпкердің ішкі күйі сабақтас беріледі: «Келип хошластылар көзге яш алып, Мен хәм турдым ерип, балқып босанып, Шәмшади қамәти зерге жасанып, Мени отқа яқып кетти шул пәри». Бұл үзіндіде «көзге яш алып» тіркесі қоштасу сәтіндегі мұң мен эмоционалдық әсерді танытады. «Ерип», «балқып» сөздері кейіпкердің ішкі күйін бейнелі түрде жеткізіп, оның сезімге берілуін көрсетеді. Ал «мени отқа яқып кетти» тіркесі махаббат сезімінің азапты сипатын от бейнесі арқылы танытады. «Отқа яқып» метафорасы Абайдың «күйемін, жанамын» қолданыстарымен мағыналық тұрғыдан үндеседі. Екі ақын да адамның ішкі сезімін отқа қатысты бейнелер арқылы суреттеп, ғашықтықтың күшін және оның психологиялық әсерін танытады. Алайда осы ұқсастықты ақындардың поэтикалық жүйесіндегі толық сәйкестік ретінде емес, махаббат лирикасына ортақ бейнелеу тәсілдерінің бірі ретінде қарастырған жөн.

Әжинияз өлеңінде махаббат концептісі бірнеше өзара байланысты мағыналық арна арқылы көрінеді. Біріншісі – сүйген жанның сұлулығын сипаттайтын портреттік лексика. Екіншісі – сол сұлулықтың лирикалық кейіпкерге әсерін білдіретін психологиялық бірліктер. Үшіншісі – ғашықтықтың мұңды әрі азапты сипатын танытатын метафоралық қолданыстар. Төртіншісі – кездесудің, қоштасудың және сағыныштың эмоционалдық реңкін жеткізетін тілдік құралдар. Осы тұрғыдан «Бір пәри» өлеңінде махаббат концептісі сыртқы сұлулықты қабылдаудан басталып, сүйген жанның бейнесіне рухани берілу және қоштасудан туған ішкі күйзеліс арқылы тереңдей түседі. Мұндай құрылым шығармадағы портреттік, эмоциялық және метафоралық лексиканың өзара сабақтастығын көрсетеді.

**4. Абай мен Әжинияз лирикасындағы махаббат концептісінің салыстырмалы сипаты.** Абайдың «Көзімнің қарасы» мен Әжинияздың «Бір пәри» өлеңдерін салыстырмалы түрде қарастыру екі ақынның махаббат сезімін бейнелеуіндегі ортақ семантикалық белгілер мен дара поэтикалық ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік береді. Екі шығармаға да тән негізгі белгі – махаббаттың адамның ішкі дүниесіне күшті әсер ететін сезім ретінде бейнеленуі. Алайда бұл әсер әр ақынның көркемдік жүйесінде әртүрлі тілдік құралдар арқылы беріледі. Абайда ғашықтықтың ішкі психологиялық мазмұны, жан күйзелісі мен сезімнің тұрақтылығы алдыңғы қатарға шықса, Әжиниязда сүйген жанның сұлулығы, оның лирикалық кейіпкер санасына әсері және ғашықтық сезімнің оқиғалық-эмоциялық дамуы басым көрінеді. Салыстыруды бірнеше лексика-семантикалық бағыт бойынша жүргізуге болады.

**1. Махаббаттың психологиялық мағынасы.** Абайдың «ғашықтық жарасы», «мұнайсын», «күйемін», «жанамын» сияқты қолданыстары сезімнің ішкі ауырлығын, жан азабын және психологиялық толғанысты танытады. Әжинияздың «ақыл-хуўшым алып кетти», «мени хайран етип кетти» тіркестері ғашықтықтың алғашқы әсерін, таңданыс пен сезімге берілу күйін бейнелейді. Екі ақында да махаббат адамның қалыпты психологиялық күйін өзгертетін күш ретінде көрінеді.

**2. Сұлулықты бейнелейтін лексика.** Абай сүйген жанның келбетін «кең маңдай», «қолаң шаш», «ақ тамақ», «қызыл жүз» сияқты портреттік тіркестер арқылы сипаттайды. Әжиниязда «тилла шашбағы», «тал-шыбықтай қыпша бели» тәрізді бейнелі қолданыстар сұлулық пен сымбаттылықты танытады. Екі ақын да сыртқы келбетті нақты детальдар арқылы көзге елестеткенімен, бұл сипаттамалардың эмоциялық мағынасы лирикалық кейіпкердің сүйіспеншілігімен сабақтасып жатады.

**3. Метафоралық бейнелеу.** Абайдағы «ғашықтық жарасы», «күйемін, жанамын» тіркестері мен Әжинияздағы «мени отқа яқып кетти» қолданысы сезімнің ауырлығын физикалық құбылыстар арқылы танытады. Мұнда жара мен от бейнелері махаббаттың психологиялық салдарын көркем түрде жеткізетін семантикалық құралдар қызметін атқарады.

**4. Бағалаушылық лексика.** Абайдың «көзімнің қарасы», «көңілімнің санасы» тіркестері сүйген жанның лирикалық кейіпкердің рухани әлеміндегі ерекше орнын білдіреді. Әжинияздың «бир пәри» атауы арудың сұлулығын асқақтатып, оның бейнесін идеалдандыруға қызмет етеді. Осы қолданыстардан сүйген жанды ерекше құндылық ретінде қабылдау екі ақынға да ортақ екені байқалады.

**5. Лирикалық сезімнің көркемдік ұйымдасуы.** Абай өлеңінде психологиялық толғаныс, сүйген жанға үн қату және ішкі сезімді тікелей жеткізу тәсілдері маңызды орын алады. Әжинияз өлеңінде арудың келбеті, қозғалысы, кездесуі мен қоштасуы арқылы сезімнің дамуы бейнеленеді. Демек, Абайда махаббаттың ішкі психологиялық мазмұны басымырақ ашылса, Әжиниязда сезім сыртқы бейне мен эмоционалдық оқиға арқылы да айқындалады.

Абайдың өлеңінде ішкі сезімнің психологиялық саралануы мен лирикалық кейіпкердің жан толғанысы ерекше орын алса, Әжинияздың өлеңінде портреттік суреттеу мен ғашықтық сезімнің эмоционалдық әсері айқын көрінеді. Бұл айырмашылықтар ақындардың жеке көркемдік мәнерін және махаббат тақырыбын игерудегі өзіндік ұстанымын танытады. Махаббат концептісінің ұлттық дүниетаныммен байланысын да осы ерекшеліктер аясында қарастырған жөн. Екі шығармада да сүйген жанның сұлулығы мен оған деген ынтықтық сезімі маңызды болғанымен, нақты поэтикалық бейнелер әр халықтың тілдік және әдеби дәстүрімен сабақтасып жатады. Дегенмен ұлттық ерекшелікті анықтау үшін жекелеген сөздердің сыртқы ұқсастығымен шектелмей, олардың мәдени мәнін, дәстүрлі қолданысын және мәтіндегі қызметін кешенді түрде талдау қажет. Осылайша, Абай мен Әжинияз лирикасындағы махаббат концептісі ортақ адамзаттық сезімді бейнелей отырып, әр ақынның поэтикалық дүниетанымына сәйкес дара сипат алады. Олардың

шығармаларын лексика-семантикалық тұрғыдан салыстыру қазақ және қарақалпақ поэзиясындағы көркемдік үндестіктерді танудың маңызды жолы болып табылады.

### ҚОРЫТЫНДЫ

Абай Құнанбайұлының «Көзімнің қарасы» және Әжинияз Қосыбайұлының «Бір пәри» өлеңдеріне жүргізілген лексика-семантикалық талдау махаббат концептісінің поэтикалық мәтіндегі күрделі құрылымын анықтауға мүмкіндік береді. Екі ақын да ғашықтық сезімді адамның ішкі дүниесімен, сүйген жанның сұлулығымен және эмоционалдық күйімен байланыстыра бейнелейді. Алайда бұл ортақ тақырып әр ақынның жеке көркемдік мәнеріне сәйкес әртүрлі тілдік құралдар арқылы ашылады. Абайдың «Көзімнің қарасы» өлеңінде махаббат концептісінің семантикалық өзегін психологиялық лексика, эмоциялық-экспрессивтік бірліктер және метафоралық қолданыстар құрайды. «Көңіл», «сана», «ғашықтық», «жара», «мұң», «сабыр», «күйю», «жану» тәрізді сөздер мен тіркестер лирикалық кейіпкердің ішкі толғанысын, сезім азабын және сүйген жанға деген рухани жақындығын танытады. Әсіресе «ғашықтық жарасы» метафорасы махаббаттың жан дүниесіне түсіретін ауырлығын жинақтап көрсететін негізгі бейнелік бірлік ретінде ерекшеленеді.

Әжинияздың «Бір пәри» өлеңінде махаббат концептісі портреттік лексика, бағалауыштық сөздер және сезімнің психологиялық әсерін білдіретін тіркестер арқылы көрінеді. «Тилла шашбағы», «тал-шыбықтай қыпша бели» тәрізді бейнелі қолданыстар сүйген жанның сұлулығын сипаттаса, «ақыл-хуышым алып кетти», «мени хайран етип кетти» тіркестері сол сұлулықтың лирикалық кейіпкерге тигізген әсерін танытады. «Мени отқа яқып кетти» метафорасы ғашықтықтың азапты сипатын білдіріп, өлеңнің эмоциялық мазмұнын тереңдете түседі. Салыстырмалы талдау нәтижесінде екі ақын поэзиясындағы махаббат концептісіне тән мынадай ортақ белгілер анықталды: сүйген жанның ерекше бағалануы; ғашықтықтың адамның психологиялық күйіне ықпал етуі; сезімнің метафоралық бейнелер арқылы берілуі; сыртқы сұлулық пен ішкі эмоционалдық күйдің өзара байланысы. Сонымен қатар Абай поэзиясында психологиялық тереңдік пен ішкі толғаныс басым болса, Әжинияз поэзиясында портреттік суреттеу мен сезімнің эмоционалдық әсері айқынырақ байқалады. Демек, махаббат концептісі екі ақынның шығармаларында ортақ адамзаттық мазмұнға ие бола отырып, ұлттық поэтикалық дәстүр мен жеке шығармашылық ерекшеліктерге сәйкес өзіндік сипат алады. Бұл тұжырым қазақ және қарақалпақ әдебиеттеріндегі махаббат лирикасын салыстырмалы лингвопоэтикалық тұрғыдан зерттеудің маңызын көрсетеді. Зерттеу нәтижелері поэтикалық мәтіндегі концепт табиғатын, лексикалық бірліктердің контекстік мағынасын және екі халық әдебиетіндегі көркемдік сабақтастықты тереңірек тануға негіз болады.

### ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР.

1. Аманжолов Қ, Рахметов Қ. Түркі халықтарының тарихы - Алматы: Білім, 1996. - Б. 121
2. Абай Құнанбайұлы. Шығармаларының толық жинақтары. – Алматы. 2015 ж.
1. Әжинияз Қосыбайұлы. Таңламалы шығармалары. – Нөкіс. 2024 ж.